

ARHEOLOOGILISED KAEVAMISED VILJANDIS LOSSI 21 KRUNDIL 2009. AASTAL

Andres Tvauri, Tartu Ülikooli arheoloogia vanemteadur

Sissejuhatus

Arheoloogilised kaevamised Viljandi kesklinnas Lossi 21 krundil toimusid Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia uue õppehoone ehituse ettevalmistamiseks. Uuringute eesmärk oli läbi uurida kultuurkiht planeeritava hoone alal ning dokumenteerida seal paiknev keskaegse linnamüüri jäänus. Müüri täpset asukohta ning teavet selle seisukorra kohta oli tarvis uue hoone projekteerimiseks.

Uuritud ala on keskajal müüriga piiratud Viljandi linna põhjaserval, keskaegset peatänavat, Lossi tänavat lõpetava Tartu värava lääneküljel (joonis 1). Arheoloogilisi uuringuid on siin piirkonnas tehtud varemgi. Esimesed arheoloogilised tähelepanekud pärinevad juba 1911. aastast, kui Lossi tänavale paigaldatud veetoru kaevis läbis keskaegset Tartu väravat (Freymann 1918).

1979. aastal tehti Henn Moora ja Kaur Alttoa juhendamisel arheoloogilisi uurimisi linnamüüri asukoha täpsustamiseks tänava idaküljel, Lossi 22 hoovis (Moora 1979). Leiti nii linnamüüri jäänused kui keskaegne kultuurkiht.

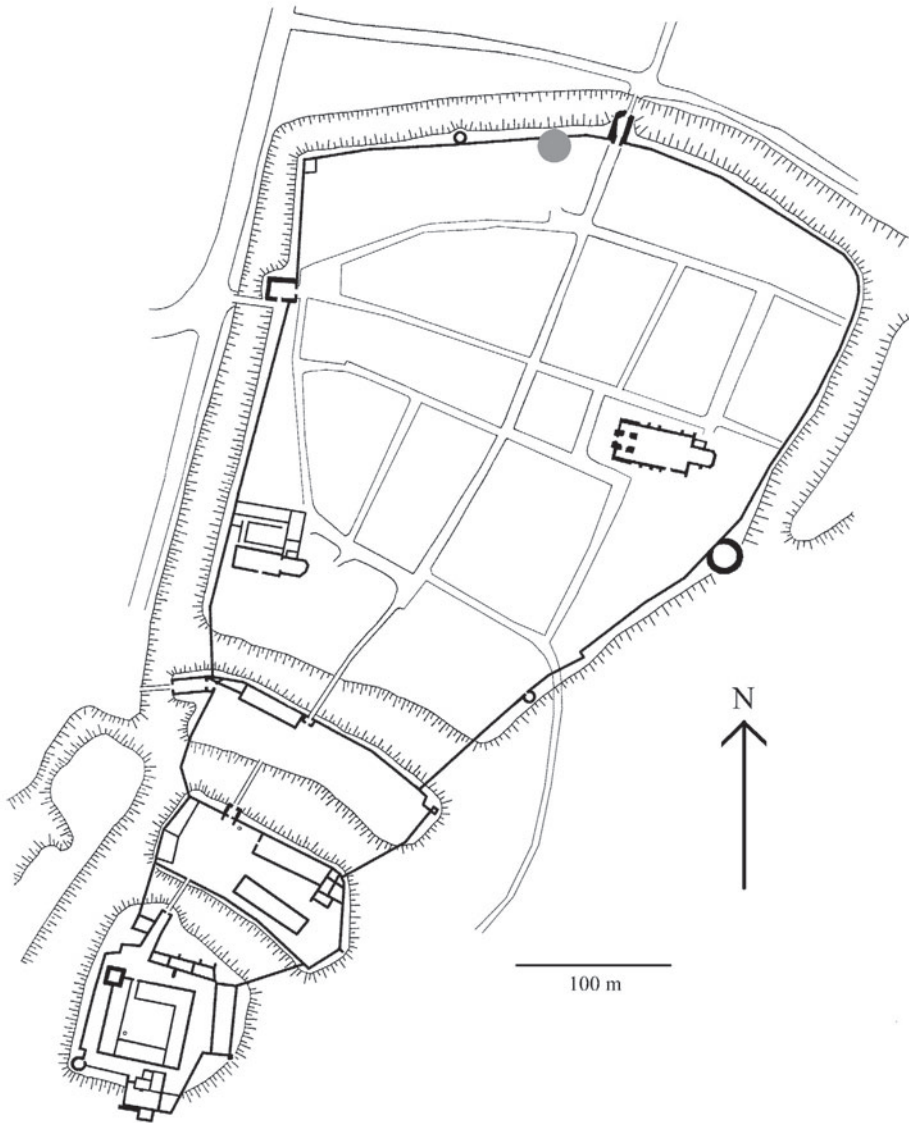
1991. ja 1992. aastal tehti arheoloog Heiki Valgu juhendamisel arheoloogilisi uurimisi Lossi tänava alal paiknenud Tartu värava alal ja ümbruses (Valk 1994). Leiti keskaegse linnavärava alusmüürid ja keskaegseid munakivisillutisi. Kultuurkihi paksus tänava alal linnamüüri siseküljel oli keskmiselt 2 m, sellest umbes 1 m moodustasid keskaegsed orgaanikarohked kihistused.

1997. aastal olid arheoloogilised uuringud kvartalis nr 161, kinohoone taga. Tööd olid ajendatud vajadusest hankida andmeid kvartali detailplaneeringu koostamiseks. Arheoloogiliste georadarus- ja puurimistöode juhendaja oli Heiki Valk, väljakaevamisi juhendas käesoleva artikli autor (Tvauri 1998; Tvauri & Valk 1997). Önnestus välja selgitada, et Viljandi linnamüüri põhjapoolne osa on säilinud 1980. aastatel rekonstrueeritud linnamüüri lõigust ida pool maa sees kuni kinohooneni. Kinohoone taga leiti linnamüüris paiknenud väikese ümartorni müürid. Uuringud näitasid, et müüri linnapoolsel küljel on säilinud keskaegne ja 16. sajandi lõpu kultuurkiht. Linnamüüri siseküljel on müüri kõrval kulgenud munakividega sillutatud tänav.

1998. aastal tehti väiksemaid uuringuid tänava vastasküljel, Lossi 22 hoovis, kuhu rajati maa-alust garaaži. Nende tööde käigus oli päevavalgele tulnud keskaegse linnamüüri vundament (Tvauri 1998).

Otseselt Lossi 21 krundil tehti arheoloogilisi uuringuid 2004. aastal kaugküttesüsteemide ehitamise tõttu. Selle trass kulges piki vaadeldava ala lääne- ja lõunaserva (Kriiska jt 2007). Selgus, et kinohoone lõunaküljel oli kultuurkihi paksus keskmiselt 2,5 m, sellest 1,5 m paksuse alumise osa moodustas keskaegne ja 16. sajandi teise poole kultuurkiht.

2006. aastal tehti arheoloog Arvi Haagi juhendamisel uuringuid kinohoonest põhja pool, Tartu 8a krundil. Seal uuritud ala paikneb väljaspool keskajal müüriga piiratud linna ja märkimisväärsimaks leiuks osutus 19. sajandil või 20. sajandi algul kasutusel olnud pagariahi (Haak 2006, 79–82; Haak & Lätti 2006).

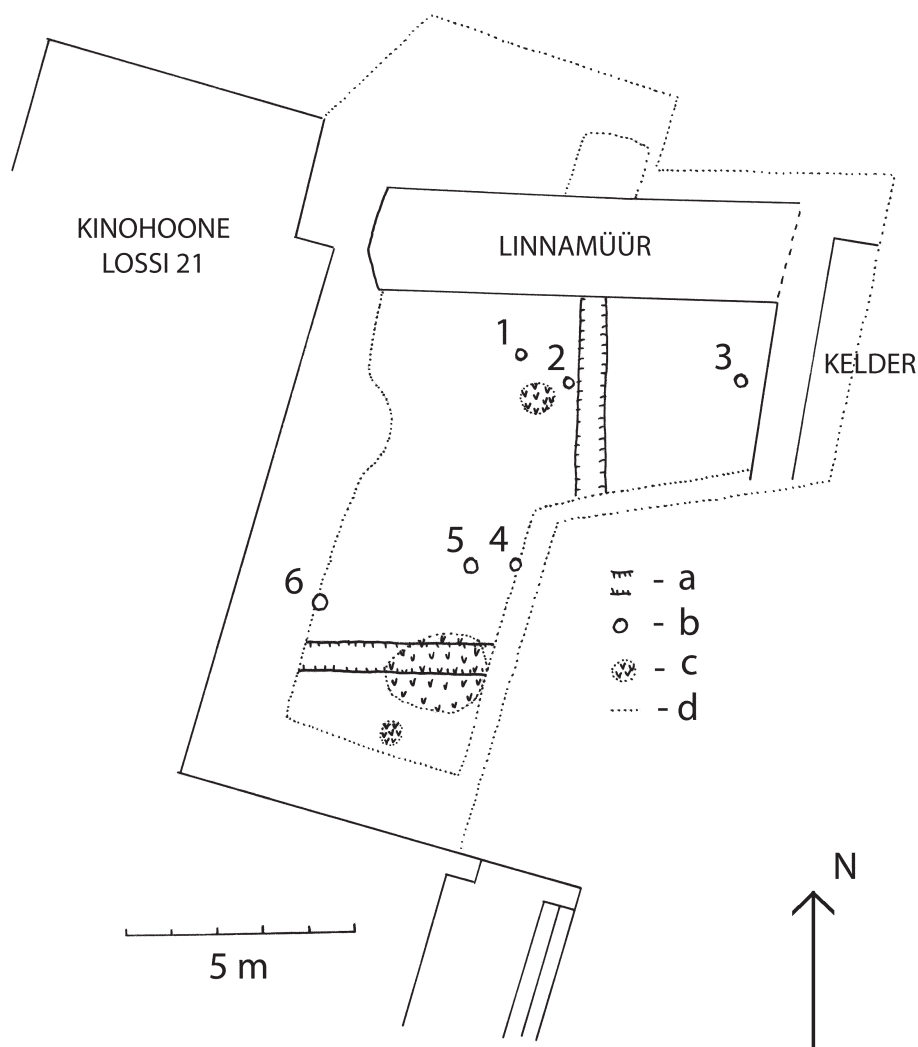

Joonis 1. Lossi 21 kaevandi asukoht Viljandi 16. sajandi lõpu plaani rekonstruktsioonil.

2008. aastal, seoses Arkaadia aia kujundamisega, kaevati välja säilinud linnamüüri lõik kinohoone taga. Seal tegi arheoloogilist järelevalvet arheoloog Peeter Piirits.

Seega on Lossi 21 krundil ja selle lähiumbruses juba varem korduvalt arheoloogilisi uuringuid tehtud ning käesolevaid uuringuid planeerides oli juba üldjoontes teada, kus võib paikneda linnamüüri jäänus ja kui paks pinnasekiht tuleks läbi uurida.

2009. aasta juunikuus rajati 153,4 m² suurune kaevand (vt Tvauri 2009) 1964. aastal ehitatud kino Rubiin hoone ette (idaküljele). Ekskavaatoriga eemaldati kultuurikihi pealmised, enamasti 20. sajandil tekkinud ladestused kuni keskmiselt 1 m sügavuseni. Sügavamale, kuni umbes 2,8 m sügavusel praegusest maapinnast paikneva puutumatu loodusliku saviliivani kaevati käsitsi.

Joonis 2. Lossi 21 kaevandi üldplaan. a – drenaažikraavid; b – postiaugud; c – tuleasemed.

Keskaegne linnamüür

Märkimisväärseim ehitusjäänus oli kaevandi põhjaosas paljastunud Viljandi kesk-aegse linnamüüri alaosa ja vundament (joonis 2). Müür kulges kaevandis üldjoontes ida–lääne suunas ja oli säilinud 8,7 m pikkuse lõiguna (joonis 3). Lääne pool oli see kinohoone ehituse käigus lõhutud. Idaoas oli 19. sajandil või 20. sajandi esimesel poolel müürist läbi ehitatud kelder. Linnamüüri paksus oli säilinud osa ülaservast mõõdetuna 2,25 m. Säilinud osa suurim kõrgus koos vundamendiga oli 1,8 m.

Müüri ehitamiseks on algele maapinnale laotud kolm kihti suuri maakive, mille vahed on täidetud saviliiva ja väiksemate kividega (joonis 4). Samal ajal kuhjati vün-

Joonis 3. Vaade linnamüürile lõuna poolt.

Joonis 4. Vaade linamüürile põhja poolt.

damendi mõlemale küljele saviliivakiht, mille paksus oli vahetult müüri ääres kuni 90 cm. Saviliivaga seotud maakividest vundamendi peale on hakatud laduma lubimördiga seotud linnamüüri. Müür on laotud suurtest maakividest horisontaalsete ridadena. Suurte kivide vahele on kiilutud väiksemaid maakive ja paekivitükke. Mördiga laotud müüri oli kaevandis säilinud kuni kolme kivirea kõrguselt.

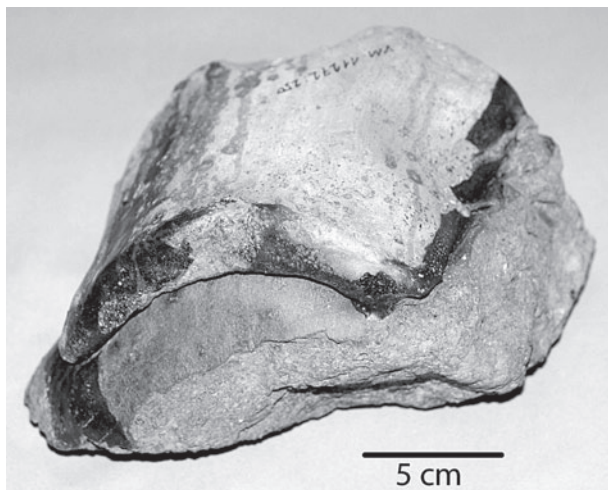
Viljandi linnamüüri rajamisaja kohta käesolevate uuringute käigus uut teavet ei saadud. Kinnitust leidis senine tähelepanek, et Viljandi linnamüür on kogu oma ulatuses ehitatud samal viisil ja seega arvatavasti ühekorraga. Seniste arheoloogiliste uuringute tulemusena võib väita, et Viljandi linnamüür püstitati ühekorraga millalgi 13. sajandi lõpul või 14. sajandi esimesel poolel (Tvauri 2001, 107).

13.–16. sajandi kultuurkiht

Loodusliku aluspinnase moodustas kogu kaevandi alal kollakashall saviliiv. Selle peal oli paljudes kohtades säilinud 5–10 cm paksune looduslik mullakiht, milles esines üksikuid leide ja tellisetükikesi. Algsel maapinnal leidis veidi lubimördi ja telliste puru. Selle kihi peale oligi ehitatud linnamüür ja kuhjatud vundamenti kattev saviliivakiht. Selle peal on linnamüüri lõunaküljel vastu sisemist seina kuni 30 cm paks ehituslubja kihistus, mis kattis vastu vundamenti kuhjatud kihistusi ja ulatus müürist 1,8 m lõuna poole. Arvatavasti on see kiht tekkinud müüri ladumise ajal maha pudenenud lubimördist.

Linnamüüri valmimise järel on selle lõuna- ehk siseküljele, taldmiku vastu kuhjatud saviliiva ja loodusliku savika aluspinnase sisse rajatud maa-alune drenaažisüsteem sademevete ärajuhtimiseks. Selleks on kaevatud kraavid sügavusega 20–30 cm ja laiusel 70–80 cm (joonis 2). Kaevandi lõunapoolses osas oli jälgitav ligikaudu ida-lääne-suunaline kraav, kerge kaldega lääne suunas. Samalaadne kraav leiti kaevandi keskosas. Siin kulges see ligikaudu põhja-lõuna suunas, alates linnamüürist kaldega lõuna poole. Kraave täitsid mördipuru, tellisekatked ja -puru ning katusekivid ja nende tükid. Selline ehitusrusust koosnev sõmer täide juhtis tõhusalt pinnasevett. Samalaadne, liiva, hagude või ehitusrusuga täidetud kraavidest drenaažisüsteem on rajatud ka Tartu keskaegse eeslinna alale, Kivi tänava kaguküljel paiknenud jõeluhale (Metsallik & Tvauri 2003, 170–171, Fig. 3, 5).

Märkimist väärib see, et kraave täitnud tellistel ja munk-nunn-tüüpi katusekividel ei olnud mördijälgi ning osa neist oli kuumuses kasutuskõlbmatuks väändunud või üle põletatud (joonis 5). Seega on tegemist telliste ja katusekivide valmistamise praagiga, mis viitab sellele, et lähikonnas oli keskaegne tellisepõletuskoht.

Joonis 5. Valmistamise käigus kokku sulanud keskaegse katusetellise katke (VM 11272: 250).

Kapitaalsemaid hooneid kaevandi alal keskajal olnud pole. Ainsad ehitusjäänused olid kuus puitposti jäänust (joonis 2). Need olid 25–30 cm läbimõõduga palgid, millest oli maapinda jäänud kõdupuiduga tühemik. Postiaugud 1–3 paljandusid vastu linnamüüri kuhjatud saviliivakihi ülapinnas ja ulatusid umbes 50 cm sügavusele. Postiaugud 4–6 ulatusid looduslikku saviliivakihti. Lisaks postiaukudele leiti neli 5–6 cm läbimõõduga teritatud otsaga vaia, mis olid rammitud saviliivakihti. Et posti- ja vaiaaugud ei paiknenud ridadena, on nende põhjal raske mingit ehitist rekonstrueerida. Postide püstitamissügavuse põhjal võib oletada, et need on samaaegsed eespool kirjeldatud kraavidena. Seda võib näidata ka see, et ühe posti august leiti praaktellis, mida oli posti paikasättimisel kasutatud kiiluna. Tellis sarnaneb kraavidest leitud tootmispraagiga.

14.–16. sajandi jooksul on kaevandi alale ladestunud keskmiselt 1,2 m paksune tumehall kultuurkiht, milles oli ohtrasti loomaluid, söetükikesi, katusekivide, tellise- ja lubimördipuru, rauašlakitükke ning eri suurusega maakive. Seda, et siin hooneid pole olnud, näitasid juba ainuüksi kolm lõkkeaset kultuurkihis (joonis 2), kusjuures need paiknesid eri kihtides ja eri kõrgusel. Tegemist on seega eriaegsete tuleasemetega.

Munakivisillutised keskaegses kultuurkihis

Kaevandi lõunapoolseimas nurgas avastati umbes 2 m pikkusel ja 1,2 m laiusel alal kaks eriaegset munakivisillutist.

Sillutistest ülemine paljandus umbes 1,2 m allpool tänapäevast maapinda. Sillutis oli tugeva kaldega ida ja lõuna suunas (1 m kohta oli langus umbes 15 cm). Sillutise põhja- ja lääneserv olid selgepiirilised, lõuna poolt oli sillutis lõhutud kinohoone ehitusega, ida pool jätkus see profiili sisse. Sillutis oli laotud otse tumehallile söesele mullale. Sillutise peal olnud leiud näitavad, et see on mattunud 16. sajandi teisel poolel, tõenäoliselt Vene-Liivi sõja ajal, mil linn oli Moskva võimu all (1560–1582).

Otse ülemise sillutise all, 10–20 cm sügavamal, avastati samades mõõtmetes varasem sillutis, mis oli laotud kuni 10 cm paksusele punase liiva kihile (joonis 6). Samalaadne punasele devoniliivale laotud sillutis on Viljandis linnamüüriiga piiratud alal arheoloogiliste kaevamiste ja järelevalvete käigus paljastunud kunagiste tänavate kohal arvukates kohtades (Haak 2003).

Uusaegsed kihid ja kiviteller

Kõige pealmine, umbes 1,3 m paksune pinnaselasund oli uuritavale alale ladestunud 19.–20. sajandil. Sealjuures polnud üldse 17.–18. sajandi kihte. Tõenäoliselt on tollal uuritud alal olnud tagahoov või aed – hooned paiknesid Lossi tänava ääres.

Lossi tänava äärne hoonestus on näha vanadel fotodel ning sellest järeldub, et enne 1944. aasta suurpõlengut paiknesid siin 2–3-korruselised puit- ja telliskivihooned. Vaadeldava ala kohta on säilinud tulekindlustusplaan aastast 1906 (VM 9248). Sellel on märgitud kolm Lossi tänava äärset äri- ja eluhoonet ning hoovi alal paiknevad majandushooned. Kaevandi alale on sel plaanil märgitud „aed“ (*Garten*).

Kaevandis, vahetult linnamüüri peal ja kõrval, otse kinohoone fassaadi ees tuli välja savist põrand, millel oli rohkesti hobuseraua tükke ja muud rauakola. Näib, nagu oleks siin millalgi 19. sajandil või 20. sajandi esimesel poolel olnud sepiakoda.

Joonis 6. Keskaegne varasem munakivisillutis, vaade lääne poolt.

Idaosas jäi osaliselt kaevandisse tõenäoliselt 19. sajandil rajatud kelder. Keldri suurtest maakividest idaseina õnnestus välja puhastada 5,3 m pikkusena, põhjaseina vaid 1 m ulatuses. Keldri lääneseina paksus oli 1,1 m. Keldril oli betoonpõrand. Säilinud võlvikandade põhjal otsustades on keldrit katnud tellistest silindervõlv. Keldrit täitis ehitusrusu: mördipuru, tellised ja tellisetükid, valge glasuuriga ahjukahlite katked ning sulanud klaaspudelite killud. Leiti ka malmist ahjuuks, lastejalgratta juhtraud jm 20. sajandi esemeid. Otse keldri betoonpõranda pealt leiti alumiiniumist juustupakend aastast 1941.

Pärast Teist maailmasõda sõjas hävinud hoonete varemed lammutati ja asemele rajati haljasala. Tollase haljasala mullakiht oli kaevandi profiilis 50 cm sügavusel kaevamiseelsest maapinnast selgelt näha. 1964. aastal ehitati kino Rubiin. Hiljem kuhjati hoone esisele veel umbes 50 cm jagu liiva- ja killustikukihte ning plats asfalteeriti.

Leiumaterjal

Kaevamiste käigus kogutud leiuaines (VM 11272: 1–257) on Viljandi seniste arheoloogiliste leidude kontekstis tavapärane. Hoolimata sellest, et enamik keskaegsest kultuurkihist kaevati läbi kühvliga pinnast koorides, on keskaegne leiuaines üpris vähene. Arvukam leid olid raudnaelad, mida võeti üles valikuliselt. Suhteliselt arvukalt

leiti keskaja kihtidest ka Saksa päritolu kivikeraamiliste importnõude kilde. Kohalikku päritolu lihtkedrakeraamiliste nõude katkeid leiti peamiselt kõige alumistest kultuurkihi ladestustest.

Märkimisväärseim keskaegne esemeleid on Tartu piiskopi Johannes I von Vyffhuseni ametiajal (1346–1373) löödud killing (joonis 7). Väiksematest keskaegsetest tarbeesemetest tuleb ära mainida luust kirjutuspulk ehk stilus (joonis 8), pronksist kõrvalusikas, rauast õmblusnõelad ning rauast surulukud (joonis 9: 1) ja nende võtmed (joonis 9: 2). Relvadest leiti rauast ammunooleots (joonis 10: 1), luust nooleots (joonis 10: 2) ning kaks rauast jalaõnge (joonis 10: 3). Viimati nimetatud on kolme ogaga raudesemed, mis puistati maha, et vastane end teravike otsa astudes vigastaks.

Keskaegse Viljandi kultuurkihi le tüüpilisteks leidudeks võib pidada rauast paaditihtimisklambreid (joonis 11: 1–2) ja hobuse jäänaelu (joonis 11: 3–4). Paaditihtimisklambrite abil kinnitati paadi või laeva plankude vahele tihenduslatid. Rauast jäänaelad aga löödi hobuse kapjade külge, et ta talideel ei libastuks. Nagu Viljandi vanalinna kultuurkihile iseloomulik, pole uuritud alal 17.–18. sajandi leide.

Keskaja kultuurkihist leitud looma- ja kalaluud anti hoiule Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti osteoloogiakogusse. Valdavalt on tegemist veise- ja lambaluudega. Linnamüürist vahetult põhja pool, müüri vundamenti uurimiseks kaevatud šurfist lääne pool leiti vastu vundamenti kuhjatud savikihi ülaosast väikese koera luustik. Linnamüürist vahetult lõuna pool leiti saviliivakihti kaevatud kraavi ülaosast kassi luustik.

Joonis 7. Tartu piiskopi Johannes I von Vyffhuseni ametiajal (1346–1373) löödud killing (VM 11272: 244).

1 cm

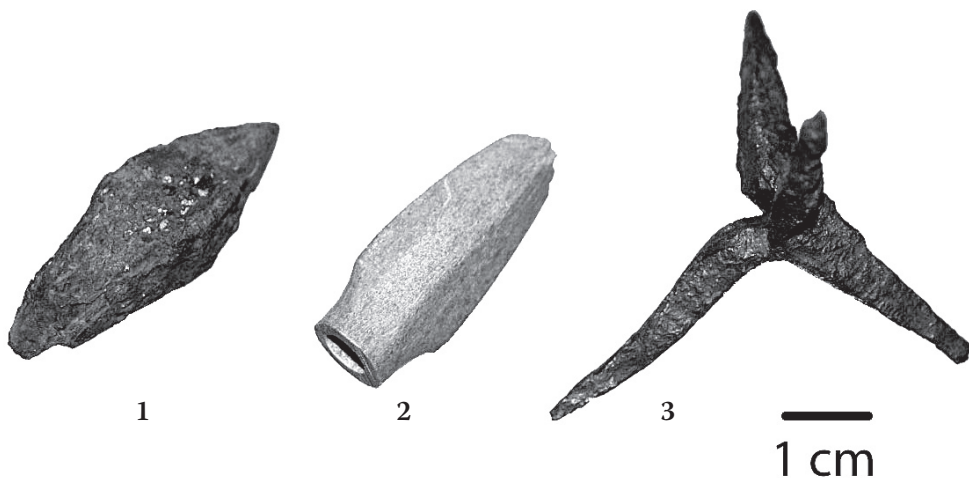
Joonis 8. Luust stilus Lossi 21 kaevandi 13.–16. sajandi kihist (VM 11272: 246).

1 cm

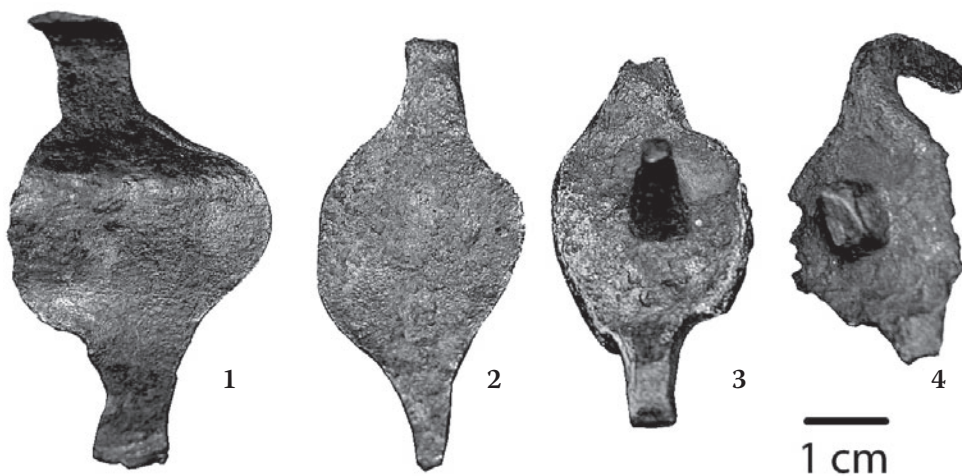

Joonis 9. Rauast suruluk ja võti Lossi 21 kaevandi 13.–16. sajandi kihist (VM 11272: 2, 231).

1 cm

Joonis 10. Leide Lossi 21 kaevandi 13.–16. sajandi kihist. 1 – ammunoooleots; 2 – luust nooleots; 3 – jalaõng (VM 11272: 25, 41, 175).

Joonis 11. Leide Lossi 21 kaevandi 13.–16. sajandi kihist. 1–2 rauast paaditihtimisklambrid; 3–4 hobuse jäänaelad (VM 11272: 168, 233, 24, 272).

Kokkuvõte

2009. aastal Viljandis Lossi 21 hoone idaküljel arheoloogiliselt uuritud ala suurus oli 153,4 m². Kultuurikihi paksus oli kuni 2,8 m, millest alumised kuni 1,8 m olid lades-
tunud 13. või 14. sajandist kuni 16. sajandi lõpuni.

Kaevandi põhjaosa läbis ida–lääne suunas keskaegse linnamüüri jäänus, mis oli säilinud 8,7 m pikkuse lõiguna ja koos vundamendiga kuni 1,8 m kõrguselt. Müüri paksus oli keskmiselt 2,25 m. Keskaegne linnamüür oli kaevandi idaosas lõhutud uusaegse keldri ehituse käigus.

Linnamüürist lõuna pool avastati keskaegse kultuurikihi all sadamevete ärajuhtimiseks mõeldud дренаazisüsteem ning mitu posti- ja vaiaauku. Keskaegses kultuurikihis

leiti kahe munakivisillutise ja kolme tuleaseme jäänuseid. Kivihooneid vaadeldaval alal keskajal pole olnud. Rohked loomaluud näitavad, et linnamüüri ääres oli tollal jäätmaa, kuhu on ladestunud rämps. Kaevandi lõunapoolseima otsa alal on olnud munakivisillutisega tänav või õu.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Allikad

VM 9248. Tulekindlustusplaan Woldemar Sewigh 1906. Lossi 23/25.

Käsikirjad

Moora, H. 1979. Viljandi linnamüüri arheoloogiliste kaevamiste aruanne V. Kingissepa tn. 22 hoovis. Tallinn. – Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Tvauri, A. 1998. Aruanne arheoloogilisest järevalvest Viljandis Lossi 22 hoovis rajatud maa-aluse garaaži ehitustöödel 1998. aastal. Tartu. – Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Tvauri, A. 2009. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Viljandis Lossi 21 hoone (endine kino „Rubiin“) idaküljel 2009. aastal. Tartu. – Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Tvauri, A & Valk, H. 1997. Arheoloogilised uuringud Viljandi vanalinnas kvartalis nr 161, linnamüüri piirkonnas. – Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis.

Kirjandus

Freymann, G. v. 1918. Überreste der mittelalterlichen Fellin. – Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft 1912–1917. Fellin, VI–IX.

Haak, A. 2003. Keskaegse Viljandi tänavate võrk. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 71–91.

Haak, A. 2006. Tartu värava eeslinna tekkest, hävingust ning taaskujunemisest. Uusi andmeid arheoloogilistelt kaevamistelt 1996–2005. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005. Viljandi, 68–87.

Haak, A. & Lätti, P. 2006. Archaeological investigations at the town wall of Viljandi and the construction site Tartu Street 8A. – AVE 2005, 177–188.

Kriiska, A., Haak, A. & Lõhmus, M. 2007. Arheoloogilised välitööd Viljandi linnas Tallinna ja Oru tänava vahele rajatud kaugküttetorustiku kraavi alal. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2006. Viljandi, 101–129.

Metsallik, R. & Tvauri, A. 2003. Archaeological investigations in Tartu, in the surroundings of Kivi, Pikk and Raatuse Streets. – AVE 2002, 164–174.

Tvauri, A. 2001. Viljandi linnamüüri arheoloogilised uuringud aastatel 1997–1999. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2000. Viljandi, 92–110.

Valk, H. 1994. Excavations at the Medieval Town Gates of Viljandi. – Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused, kd 43, nr 1, 90–96.

Archaeological rescue excavations in the town centre of Viljandi, on the plot of Lossi 21, took place in the framework of the preparation of the construction of the new building of Viljandi Culture Academy of the University of Tartu. The purpose of the research was to investigate the cultural layer in the area of the planned building and document the remains of the medieval town wall there.

The size of the area investigated archaeologically on the eastern side of the Lossi 21 building in Viljandi in 2009 was 153.4 sq m. The cultural layer here was 2.8 m thick, of which the lower 1.8 m had been deposited since the 13th or the 14th century until the end of the 16th century.

An east-west directed remains of the medieval town wall traversed the northern part of the excavation. The ruins had been preserved as a 8.7 m long section which, together with the foundation, was 1.8 m high. The average thickness of the wall was 2.25 m. In the eastern part of the excavation the medieval town wall had been destroyed in the course of the construction of a Modern Age cellar.

Drainage system for diverting the rainwater as well as several post and stake holes were discovered under the medieval cultural layer south of the town wall. The remains of two cobble stone pavements and three hearths were found from the medieval cultural layer. There have been no stone buildings during the Middle Ages in the observed area. Numerous animal bones demonstrate that at the time there was a waste land by the town wall where trash was deposited. A street or a yard covered with cobble stone pavement has been in the southernmost end of the excavation.